

С. Є. ГАЙДУК
м. Дрогобич
hayduks@mail.ru

СПОГАДОВЕ ПИСЬМО ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ВИМІРІ

Рец.: Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття : українська візія : монографія / Т. Ю. Черкашина ; за наук. ред. О. А. Галича. — Харків : Факт, 2014. — 380 с.

Українська мемуарно-автобіографічна література є цікавим і самобутнім явищем, системне вивчення якого розпочалося відносно недавно – на помежві ХХ–ХХІ століть. З цього приводу варто згадати розвідки Олександра Галича, Михайлини Коцюбинської, Марії Федунь та ін. Безперечною перевагою монографії Тетяни Черкашиної є комплексний підхід до розгляду українського спогадового письма минулого століття, що передбачав органічне поєднання історико-літературного і теоретичного дослідження даного різновиду вітчизняного красного письменства.

Схвалення заслуговує сильна теоретична база роботи. Авторкою було простудійовано більше шестисот літературознавчих джерел, серед яких третину становили розвідки англійською, французькою і німецькою мовами. Ґрунтовне опрацювання іноземних студій дало Тетяні Черкашиній змогу уточнити визначення понять «документалістика», «мемуаристика», «мемуарно-автобіографічна проза», нормалізувати вітчизняну термінологію відносно досліджуваної проблематики, визначити співвіднесення мемуарно-автобіографічної прози з різними видами словесної творчості.

Окремої уваги заслуговує запропонована авторкою монографії класифікація документальної й мемуарної літератури, вміщена в першому розділі «Мемуарно-автобіографічна проза: стан розробки теоретичних та історико-літературних питань». За основу класифікації дослідниця взяла специфіку інтерсуб'єктивних відношень у творах літератури особистого спогаду; характер джерел, якими послуговувався документаліст чи мемуарист при написанні спогадового твору; жанрові ознаки творів і т. ін.

Тетяна Черкашина слушно говорить про те, що зі структурно-типологічного погляду, складниками документальної літератури є історична документалістика, художня біогра-

фіка, художня публіцистика і мемуаристика, до якої дослідниця відносить власне мемуаристику, автобіографіку, діаристику та епістолярій. У монографії подане вичерпне визначення цих видів і підвидів документальної літератури згідно окреслених критеріїв розподілу текстів.

Особливу увагу зацентровано на псевдо-, квазімемуаристиці, яка має діаметрально протилежне, відносно референційної мемуаристики, співвідношення рис фактуальності й фікційності.

Основну частину роботи присвячено фаховому дослідженню трансформаційних змін вітчизняного мемуарно-автобіографічного письма. У розділі другому «Від давнини до сьогодення: ідейно-художні доміанти української спогадової літератури» Тетяна Черкашина звертається до вивчення історії розвитку української мемуаристики від першовитоків традиції до мемуарно-автобіографічної спадщини сучасних авторів. Зважаючи на що, запропонований авторкою історико-літературний огляд охоплює великі часові межі – від ХІІ до початку ХХІ століття. Розширення хронологічних меж дослідження дало змогу увиразнити специфічні риси спогадової літератури минулого століття, яка, за слушним спостереженням Тетяни Черкашиної, органічно поєднала кращі традиції мемуарно-автобіографічної прози минулих епох з новаторством наступних поколінь спогадовців.

Серед переваг монографії можна назвати введення до літературознавчого обігу текстів непрофесійних письменників (науковців, політиків, громадських і культурних діячів). Це допомогло авторці більш повно відтворити історію розвитку вітчизняного спогадового письма минулого століття.

Імпонує й широке залучення до літературознавчого аналізу першодруків мемуарно-автобіографічних творів, котрі часом суттєво

відрізнялися від більш пізніх едиційних редакцій, що змінювалися залежно від вимог того чи іншого періоду.

Авторка монографії вдало розподіляє матеріал за підрозділами, використовуючи принцип хронології. Кожний підрозділ охоплює історико-літературний огляд вітчизняної мемуаристики певного етапу її еволюційного розвитку, про що промовисто свідчать назви підрозділів – «Першовитоки традиції», «Становлення основних видів», «Традиції і новаторство перших десятиліть ХХ століття (1900–1920-ті роки)», «Вітчизняна мемуарно-автобіографічна проза радянської доби (1930–1970-ті роки): типізація, стандартизація, індивідуалізм», «Мемуарно-автобіографічна спадщина еміграційних авторів 1930–1990-х років: головні пріоритети оповіді», «Українське мемуарно-автобіографічне письмо 1980–1990-х років: ревізія власного минулого», «Мемуарно-автобіографічна традиція початку ХХІ століття: аналітичність, психологічність, автоматифологізація». Авторка аргументовано доводить, що кожен з окреслених періодів мав свої історико-типологічні особливості.

Так, переважна більшість творів української мемуарно-автобіографічної прози перших десятиліть ХХ століття мала, за словами авторки, яскраво виражений україноцентричний, громадсько зорієнтований та літературоцентричний характер. У цей час з'являються перші експерименти з формою і змістом спогадових творів, що особливо примітно можна було простежити на прикладі мемуарно-автобіографічних творів письменників молодшої генерації.

Реінтерпретації було піддано мемуарно-автобіографічний спадок українських авторів радянської доби. За слушним спостереженням дослідниці, незважаючи на стандартизований характер багатьох спогадових творів радянської доби, частина тогочасної мемуарно-автобіографічної прози виходила за вузькі межі типізованих шаблонів із виробленням штучних образів і характерів, завдяки чому з'являлися знакові для свого часу твори (як, наприклад, «Зачарована Десна» Олександра Довженка або «Третя Рота» Володимира Сосяри), твори, що набагато випереджали свій час і значно вплинули на розвиток українсь-

кого спогадового письма наступних десятиліть ХХ століття. Провідними рисами тогочасної мемуаристики, за словами дослідниці, ставали глибокий психологізм і ліризація прози, а також сувора цензурованість та самоцензурованість спогадових творів.

Глибоким психологізмом були просякнуті й різножанрові мемуарно-автобіографічні твори українських авторів, що з різних причин опинилися в еміграції. Ці твори, за спостереженням Тетяни Черкашиної, великою мірою зберегли традиції україноцентричної мемуаристики, у них був відчутний сильний ностальгійний струмінь і провідними мотивами спогадів ставали мотиви дому і дороги.

Слід відзначити, що спогадові твори еміграційних авторів уперше було досліджено як специфічний феномен української мемуарно-автобіографічної прози минулого століття. Єдине, що хотілося б зауважити, це те, що, можливо, аналіз еміграційної мемуаристики варто було б починати з творів 1910–1920-х років, а не з 1930-х, коли, за словами дослідниці, відбувся остаточний розподіл української мемуарно-автобіографічної літератури на радянську та еміграційну.

Основною домінантою української мемуарно-автобіографічної прози 1980–1990-х років авторка слушно виводить ревізування минулого. В останні два десятиліття ХХ століття, за твердженням Тетяни Черкашиної, йде оновлення системи персонажів, зокрема уводяться узагальнювальні образи, змінюються ракурси інтерпретації, портретування та автопортретування.

Уперше до загального контексту українського мемуарно-автобіографічного письма уводяться автофікційні, псевдоавтобіографічні, твори, які, як вірно зазначає дослідниця, є складником художньої, а не документальної літератури, а отже відносяться до царини псевдо-, або квазімемуаристики.

Ґрунтовністю суджень відзначається розділ третій «Українське мемуарно-автобіографічне письмо: жанри, структура, еволюція», в якому простежено історію формування жанрів, структурних і тематичних різновидів світової і вітчизняної мемуарно-автобіографічної літератури; проаналізовано синтез мемуарного й автобіографічного начал на рівні структурної організації спогадових творів;

розглянуто еволюційний шлях розвитку основних жанрів української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття.

Аналізуючи наявні у світовому і українському красному письменстві спогадові жанри (як-от: сповідь, апологія, автокоментар, есе, мемуари, автобіографія, щоденник, лист, тревелог, автобіографічний роман, нотатки та ін.), дослідниця слушно говорить про те, що власне мемуарно-автобіографічними (у вузькому розумінні терміна) є не всі із перерахованих нею жанрів.

Тетяна Черкашина аргументовано доводить, що провідними жанрами української мемуарно-автобіографічної прози минулого століття стали автобіографія, автобіографічний нарис, мемуари, автобіографічна повість і автофікційний роман. Єднає їх, за словами дослідниці, органічне синтезування мемуарного й автобіографічного начал на змістовому й поетикальному рівнях.

Авторка вибудовує струнку, логічно вмотивовану схему аналізу мемуарно-автобіографічного твору, яка дає їй змогу виокремити основні генетичні ознаки кожного з окреслених жанрів. Слід відзначити, що об'єктом дослідницького аналізу стають не лише жанри, а й жанрові різновиди та модифікації української мемуарно-автобіографічної прози, подані крізь призму їх еволюційного роз-

витку протягом ХХ століття. Спираючись на великий емпіричний матеріал, авторка теоретично доводить поступове ускладнення структури спогадових творів, що зрештою призводить до їх метажанровості.

Певні дискусії може викликати теза авторки про те, що для генетичної парадигми вітчизняної спогадової літератури нехарактерним є жанр автобіографічного роману, однак дослідниця послідовно доводить, що більшість творів, які в українському літературознавстві традиційно відносять до цього жанру в дійсності є художньою автобіографією, жанром який незаслужено обійдений увагою вітчизняних науковців.

Варто зауважити, що це перше в українському літературознавстві системне дослідження жанрової системи вітчизняної мемуарно-автобіографічної прози і вперше об'єктом теоретичного вивчення стають автобіографічні нариси, автобіографічні повісті і автофікційні романи.

Порушені в монографії питання можуть стати предметом фахової дискусії, але це ще одне свідчення на користь того, що монографія «Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія» Тетяни Черкашиної є неординарним дослідженням, яке є значним внеском у студії вітчизняного спогадового письма.

Рецензія надійшла до редколегії 24.11.2014 р.